

KVARTERET HÄSTEN 21 - ANTIKVARISK FÖRUNDERSÖKNING

*Samt analys av byggnadens betydelse för stadslivet
och av byggnadens funktion som handels- och arbetslokaler*

20140131

2014-01-31

KVARTERET HÄSTEN 21 - ANTIKVARISK FÖRUNDESRÖKNING

Samt analys av byggnadens betydelse för stadslivet och av byggnadens funktion som handels- och arbetslokaler

Beställare: Pembroke Real Estate

Förundersökningen utförd av:

Sara Grahn, Arkitekt SAR/MSA White Arkitekter, Professor i Arkitektur, KTH

Jan Perotti, Byggnadsantikvarie, Certifierad sakkunnig avseende kulturvärden - Nivå K

White Arkitekter

Östgötagatan 100

Box 4700

116 92 Stockholm

Omslagsbild: Kv Hästen 21 sedd från Mäster Samuelsgatan

Fotograf: Oskar Nordquist

Alla illustrationer och foton av White Arkitekter om inte annat anges

Innehåll:

4	Inledning
5	Antikvarisk förundersökning
6	Historik, kvarteret Hästen/Torsken
11	Hästen 21 1970-1973
12	Ombyggnader efter 1973
17	Kulturhistoriskt värde
18	Känslighet/tålighet
19	Kv Hästen idag, stadsrum och stadsliv
20	Gatustrukturen i City
22	Kv Hästen 21 idag och "Promenadstaden", "Arkitektur Stockholm" och "Vision för City"
23	Kv Hästen 21 idag, relation mellan bottenvåningar och gaturum
24	Kv Hästen 21 idag, kvalitéer som kontor/arbetsmiljö
25	Slutsats dagsläget
26	0-alternativ
28	Andra byggnader av Bengt Lindroos med relevans för Hästen 21
30	Sammanfattning
31	Referenser

INLEDNING

En ny detaljplan är under genomförande för en del av kvarteret Hästen i del som vetter mot Mäster Samuelsgatan. Projektet, benämnt "Project 1", har inneburit en rivning av 3 fastigheter som nu ersätts med en ny byggnad av en högre skala. Relationen mellan gata och fastighet kommer att förändras, från en sluten bottenvåning med en infartsgata till en öppen, offentlig bottenvåning där infarten omvandlas till gångfartsgata och förbinder Mäster Samuelsgatan med PK huset för gående.

I samband med omvandlingen av delar av kv Hästen kommer kv Hästen 21 att tomställas på kontors- och handelshyresgäster under våren 2014. En översyn av möjligheterna med fastigheten och dess önskvärda utveckling i framtiden är därför aktuell.

Kv Hästen ligger inom riksintresset Stockholms innerstad och är grönklassad enligt Stockholms stads kulturhistoriska klassificering. Den antikvariska förundersökningen utgår från Stadsmuséets bedömning. Vidare presenteras en analys av fastigheten utifrån stadslivsaspekter så som de är formulerade i Stockholms stads styrdokument, "Promenadstaden, Översiktsplan för Stockholm", "Arkitektur Stockholm" samt "Vision för City". En analys av byggnadens kvalitéer som kontor och arbetsmiljö har också gjorts, utifrån erfarenheter av moderna arbetsplatsers utformning, men också dagens lagkrav formulerade i BBR, BFS och Arbetsmiljöverkets riktlinjer.

ANTI-KVARISK FÖRUNDERÖKNING

Författningsskydd

Riksintresse

Stockholms innerstad med Djurgården utgör riksintresse för kulturmiljövården i enlighet med Miljöbalken 3 kap. I uttrycket för riksintresset har ett antal värdekärnor utpekats. Hästen 21 ingår inte i någon av värdekärnorna däremot gränsar kvarteret till värdekärnan Kungsträdgården.

Detaljplan

För Hästen 21 gäller detaljplan Dp 96036 som vann laga kraft 1997. Detaljplanen anger markanvändning för kontor och handel och i gatuplan endast handel.

Kulturhistorisk klassificering

Fastigheten är grönmarkerad i stadsmuseets kulturhistoriska klassificering av bebyggelse. Det innebär att det är en "Fastighet med bebyggelse som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt". Nedan följer motivet för värderingen:

"Byggnaden i Hästen 21 präglas av god kvalitet i arkitektoniskt uttryck och materialval. Arkitekten Bengt Lindroos skapade här en pendang till de tidigare byggnaderna för varuhuset NK. I Hästen 21 kan paralleller till Hans Asplunds tillbyggnad i kv Hästen 19 avläsas. Trots stora förändringar, tex genom igensättningen av arkaden samt de stora förändringarna i bottenvåningen och fönstersättningen i våning två, har byggnaden bibehållit sina goda kvaliteter."

Stadsmuseets kulturhistoriska klassificering av kvarteret Hästen

Historik, kvarteret Hästen/Torsken

Kvarterets utveckling

Kvarteret Hästen bestod tidigare av två kvarter, Torsken respektive Hästen. Hästen 21 ligger inom dåvarande kv. torsken.

Kvarteren kring Hamngatan-Kungsträdgården har länge utgjort en central och ekonomiskt viktig del av Stockholms stad. Den långa historiken har medfört att kvarterets bebyggelse rivits, byggts om och byggts till i flera omgångar. Kvarteretsstrukturen går tillbaka till 1640-talet då man efter en omfattande brand upprättade en plan för området öster om Brunkeberg. Vid denna tid gick Nybroviken, då benämnd Ladugårdsviken, ändå upp till Kungsträdgårdsgatan. I planen utgjorde Regeringsgatan huvudstråk och benämndes "Långa gatan på Östermalm" eller Österlånggatan. *

Peter Tillaeus karta från 1733 är den första karta där kvarteretsstruktur och gatunamn framkommer på ett tydligt sätt. Nuvarande kvarteret Hästen är uppdelat i två kvarter. Mot Mäster Samuelsgatan låg det långsträckta kvarteret Torsken och mot Hamngatan låg kvarteret Hästen. Kvarteren delades i sydvästlig riktning av Smålandsgatan. De västra delarna av kvarteret Hästen utgjordes av tomter som brunnit i början av 1600-talet medan kvarterets östra tomter tillkom genom utfyllnad av Ladugårdsviken. Kvarteret Torsken är på kartan bebyggt med två mindre byggnader, en i hörnet av Regeringsgatan och Smålandsgatan och en i hörnet av Mäster Samuelsgatan och Regeringsgatan. *

...

Under den omfattande omdaning av Stockholms city under 1960-1970-talen planerades för utökad biltrafik. Klaratunneln med anslutning till Centralbron var en del i detta arbete. Leden anlades genom ett öppet schakt och många byggnader revs för att lämna plats för tunneln. Ursprungligen var avsikten att den östra grenen skulle leda vidare mot Östermalm, men eftersom arbetet drog ut på tiden och den allmänna opinionen vänt fick leden planeras

Mäster Samuelsgatan/Regeringsgatan 1966. Foto: Ur Stockholm - staden som försvann, Sjöbrandt, Anders & Sylvén, Björn (2000). Bilden är beskuren.

om. Tunnelmynningen flyttades till Mäster Samuelsgatan som utformades för biltrafik. Med anledning av detta lades ett rivningstväg på byggnaderna i kvarteret Torsken.

År 1964 inventerades byggnaderna i kvarteret Torsken av stadsmuseet inför de kommande rivningarna. Inventeringen resulterade i en enkel rapport vars innehåll redovisas nedan under rubriken "Tidigare bebyggelse". Intressant att notera är att det under flera av byggnaderna i inventeringen står: *Inredning av intet intresse*. En notering som pekar på tidsandan och det faktum att museet hade bråda tider under rivningsvägen. Man var tvungna att prioritera hårt vad som skulle dokumenteras eller sparas.

Varuhuset NK blev under rivningarna allt mer isolerat. Rivningarna runt varuhuset pågick i över ett decennium och alla förestående ingrepp blev bekymmersamma för verksamheten. I vissa fall utfördes rivningarna utan att planerna för fortsättningen var antagna, t.ex. kvarteret Storviggen. NK försökte få staden att påskynda projekten runt varuhuset och främst ett norr om varuhuset i kvarteret Torsken. Där hade NK en tomträtt för ett projekt som skulle rymma varuhusets administration samt butiker i bottenvåningen. I slutet av 1969 gavs nybyggandestillstånd för två objekt norr om NK. Det som kom att bli Hästen 21 överlät NK till John Mattson Byggnads AB, men med ett långt hyresavtal. Det andra objektet i Smålandsgatans mynning mot Regeringsgatan behöll NK för egen del.

NK lät år 1972 uppföra en ny entré på den tomt man hade kvar och därmed slogs kvarteret Hästen och Torsken samman. De låga 1700-talsbyggnader i trä som låg vid Smålandsgatan revs och gatan blev istället en lokalgata inom kvarteret Hästen. I och med rivningar i kvarteret under mitten av 1900-talet skapades en gata, kallad Mellangatan, som delade Torsken i två mindre kvarter, benämnda Torsken Västra och Torsken Östra. Gatan förband Mäster Samuelsgatan med Smålandsgatan. I samband med 1980-talets nybyggnationer i kvarteret byggdes gatan över och när Nordea 2007 lät uppföra en ny huvudentré vid Norrlandsgatan i Smålandsgatans förlängning stängdes Smålandsgatan av för trafik.*

Mäster Samuelsgatan/Regeringsgatan 2008. Foto: Wikipedia, Holger Ellgaard, Bilden är beskuren.

* UR: Rivning och nybyggnation i kv. Hästen 22, 23 och 24 - Antikvarisk konsekvensbedömning, Upprättad av Tengbom, 2011.

Tidigare bebyggelse

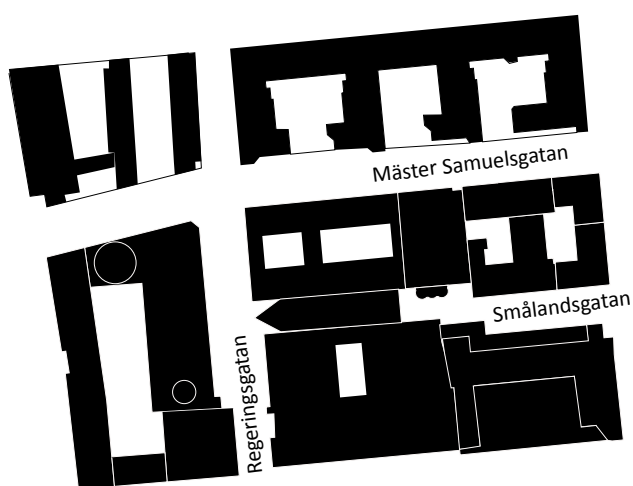
Platsen för Hästen 21 ingick tidigare i kvarteret Torsken. Sex fastigheter med flera byggnader revs för att lämna plats för byggnaden. De fastigheter som omfattades var Torsken 1, 2, 15, 16, 17 och 26. Nedan följer en lista över dess byggnader hämtade ur en inventering utförd av stadsmuseet 1964. Återgiven text är ej ordagran.

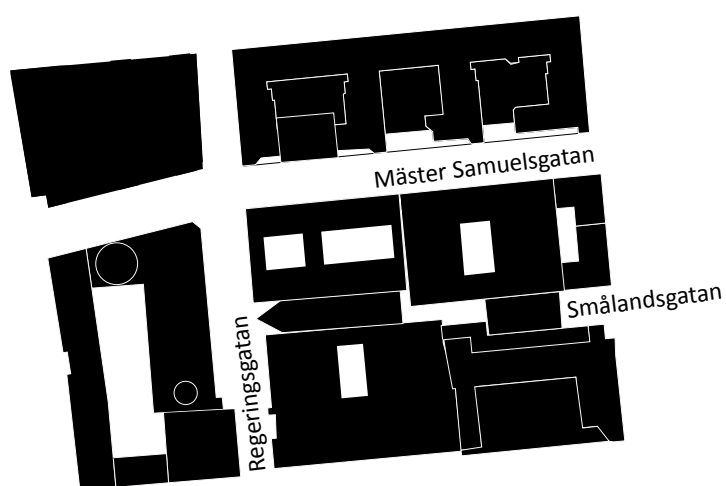
år 1885

år 1940

år 1975

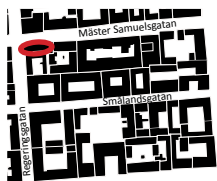

år 2015

Morfologisk utveckling av kvarteret 1885-2015

Torsken 1

1758 Uppförs, murmästare Alexander Högman.

1827 tillbyggd mot Mäster Samuelsg
1911 Genomgripande ombyggnad,
Arkitekt Sam Kjellberg.

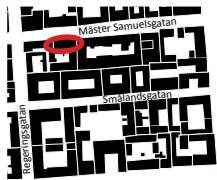
Slätputsad grå sockelvåning och i
övrigt gul.
Trappor av kalksten och golv i vit
marmor.

”Inredning av intet intresse.”

Foto: Åsa Wall, Stockholms stadsmuseum - Norrmalmsinventeringen 1964.

Torsken 2

Okänt tillkomstår

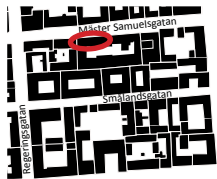
1888 Stor ombyggnad
1912 Vindskupor

Bv grå slätputs med kvaderritsar. För
övr. ljusbrun slätputs.
Polykromt marmorgolv, bröstpanel
och stucktak i portgång.
Polykromt marmorgolv i trapphus.
Målade väggar och stucktak.
Inventerad inredning.

Foto: Åsa Wall, Stockholms stadsmuseum - Norrmalmsinventeringen 1964.

Torsken 26

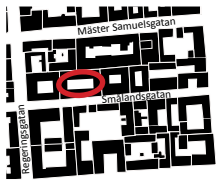
1882 ombyggnad, arkitekt Oskar
Eriksson, byggherre, Albert Bonnier.
1930 Hiss

Torsken 26 och 28 var ursprungligen
samma hus. Nio fönsteraxlar rivna för
elverket.
Slärputsad, bv grå, för övrigt ljusbrun.
Bruna snickerier.

Foto: Åsa Wall, Stockholms stadsmuseum - Norrmalmsinventeringen 1964.

Torsken 15

1758 Uppförs, murmästare Alexander Högman.
1827 tillbyggd mot Mäster Samuelsg
1911 Genomgripande ombyggnad,
Arkitekt Sam Kjellberg.

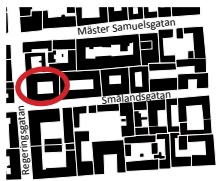
Slätputsad grå sockelvåning och i
övrigt gul.
Trappor av kalksten och golv i vit
marmor.

”Inredning av intet intresse.”

Foto: Åsa Wall, Stockholms stadsmuseum - Norrmalmsinventeringen 1964.

Torsken 16

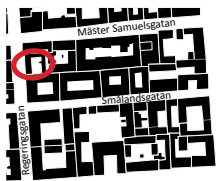
Okänt tillkomst år
1888 Stor ombyggnad
1912 Vindskupor

Bv grå slätputs med kvaderritsar. För
övr. ljusbrun slätputs.
Polykromt marmorgolv, bröstpanel
och stucktak i portgång.
Polykromt marmorgolv i trapphus.
Målade väggar och stucktak.
Inventerad inredning.

Foto: Åsa Wall, Stockholms stadsmuseum - Norrmalmsinventeringen 1964.

Torsken 17

1882 ombyggnad, arkitekt Oskar
Eriksson, byggherre, Albert Bonnier.
1930 Hiss
Torsken 26 och 28 var ursprungligen
samma hus. Nio fönsteraxlar rivna för
elverket.
Slärputsad, bv grå, för övrigt ljusbrun.
Bruna snickerier.

Foto: Åsa Wall, Stockholms stadsmuseum - Norrmalmsinventeringen 1964.

Hästen 21

John Mattson anlidade Bengt Lindroos som arkitekt för byggnaden i hörnet mellan Regeringsgatan och Mäster Samuelsgatan. Arkitekten själv skriver att:

"Här revs ett hus med rikt artikulerad putsarkitektur. Något av detta ville jag återskapa i det nya huset".

Vilket hus som Lindroos avsåg är oklart eftersom det inte var en byggnad som revs utan sex. Gissningsvis var det byggnaden i hörnet Regeringsgatan-Smålandsgatan (Torsken 16) som han refererade till.

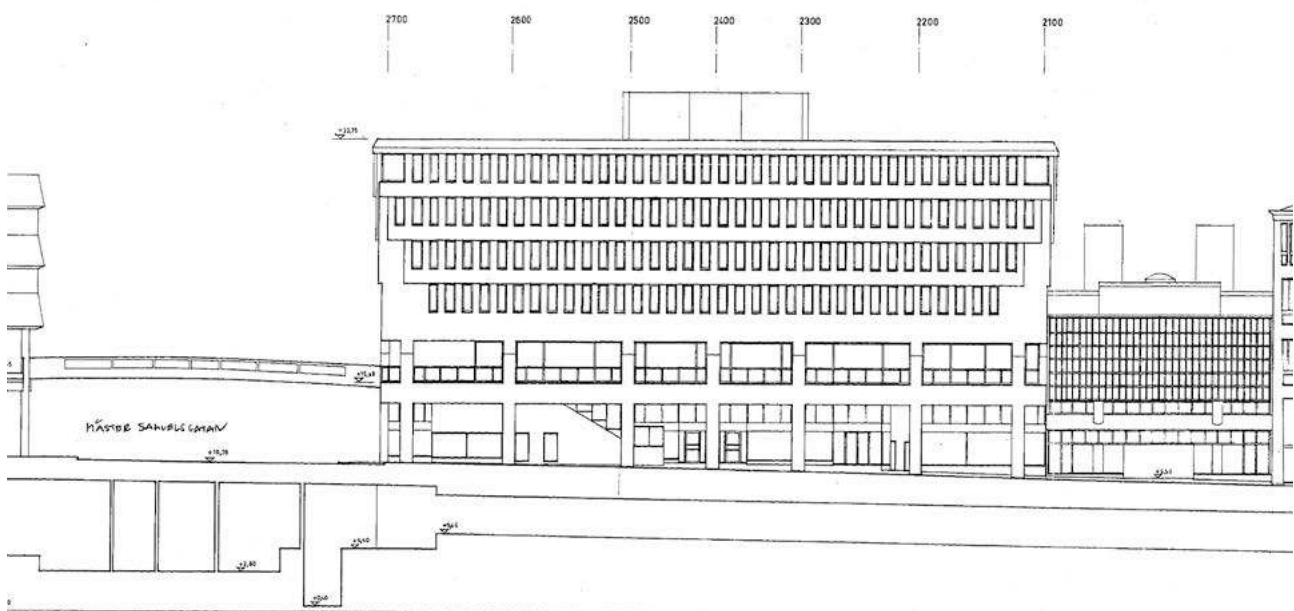

Källa: Stockholms stadsmuseums Norrmalmsinventering.
 Annonser för uthyrning av butiker i kv Hästen, i dagstidningen ca 1971

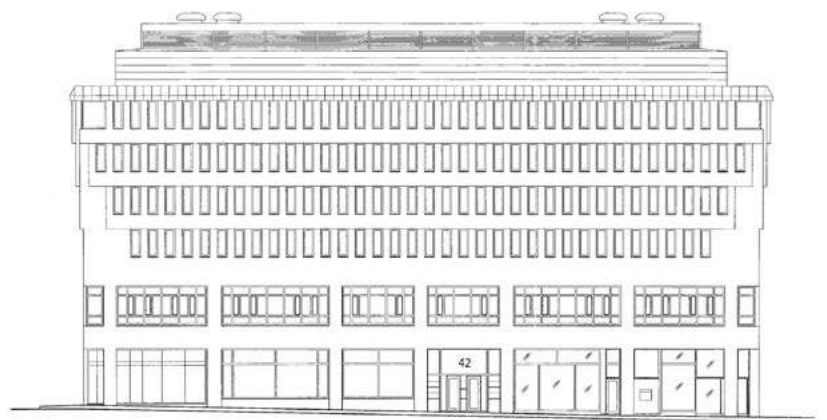
Lindroos metod för att återskapa en artikulerad putsarkitektur var att låta varje våning kraga ut 20 cm. På så vis fick fasaden en "horisontell uppdelning som spelplats för sol och skugga". Så väl konstruktör som beställare var tveksamma till lösningen, men när Lindroos påvisade att utkragningarna tillförde 150 m² kontorsyta gav de med sig. Vid utformningen av byggnaden ville han även betona att det var ett hörnhus med hörn mot såväl Mäster Samuelsgatan som Smålandsgatan. Med hjälp av utkragningarna kunde Lindroos förse byggnadens hörn med en skulptural behandling.

Byggnaden, som uppfördes 1970-73, präglades och präglas än idag av horisontalitet och en kraftfull färgsättning. Uttrycksmedlen är få men tilltagna och väl artikulerade. Dit hör utkragningarna, de bearbetade hörnen, de tätt sittande smala fönstren och de nedre våningarnas stora öppningar. Materialverkan är stor med bruna keramiska plattor i sockelvåningen, putsade väggar, glaspartier och målad plåt. Gestaltningen är kompakt och relativt tung vilket utkragningen poängterar. Ända sedan byggnaden uppfördes har skyltningen varit en del av arkitekturen och lättat upp de tunga fasaderna.

Mot Mäster Samuelsgatan hade bottenvåningen en öppen arkad med rulltrappor upp till plan 5. I Lindroos ritningar framgår att man planerat för en bro från plan 5 och över till kv Oxen större. Bron kom inte på plats förrän Salénhuset i kv Oxen större stod klart i slutet av 1970-talet.

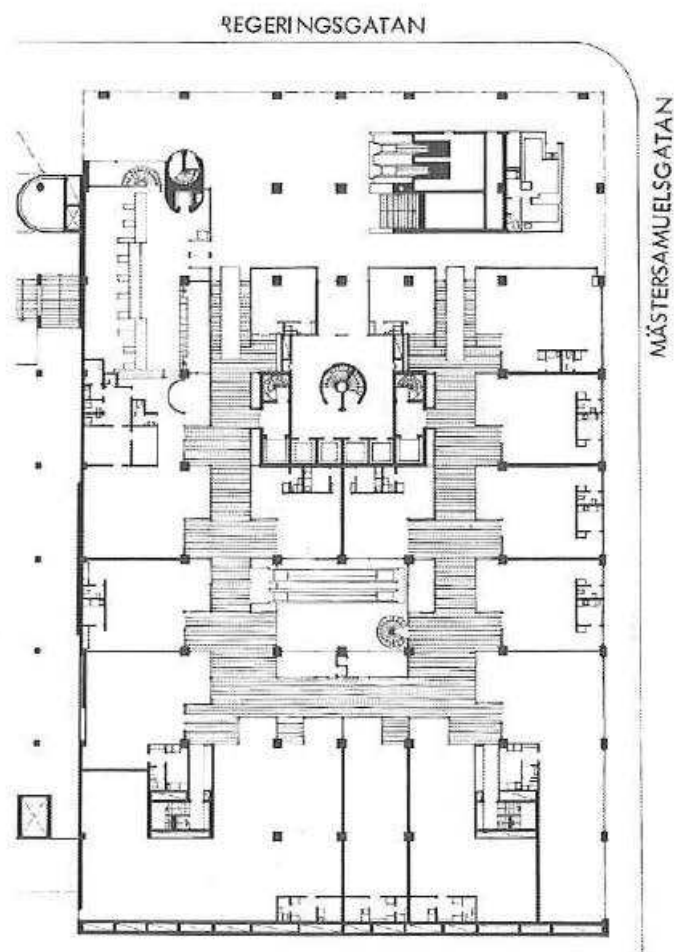

Bygglovsritning från 1969. NK:s tillbyggnad ingår ej i bygglovet. Bron över Mäster Samuelsgatan färdigställdes senare i samband med kv Oxens tillblivande. På ritningen syns den öppna arkad mot Regeringsgatan som sattes igen under 1990-talet då även bron revs.

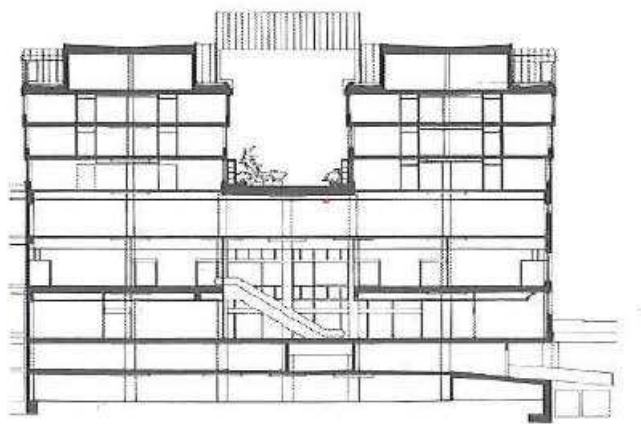

Bygglovsritning från 2000. Vid jämförelse med ritningen från 1969 framgår de främsta ändringarna - tillbyggnaden på taket, bron, arkaden och öppningarna på plan 5.

*Gatuplan 1972 med öppen arkad mot regeringsgatan och en inre galleria med mindre buriker.
Ur boken: Kan vara arkitekt kan vara att... Bengt Lindroos 2008*

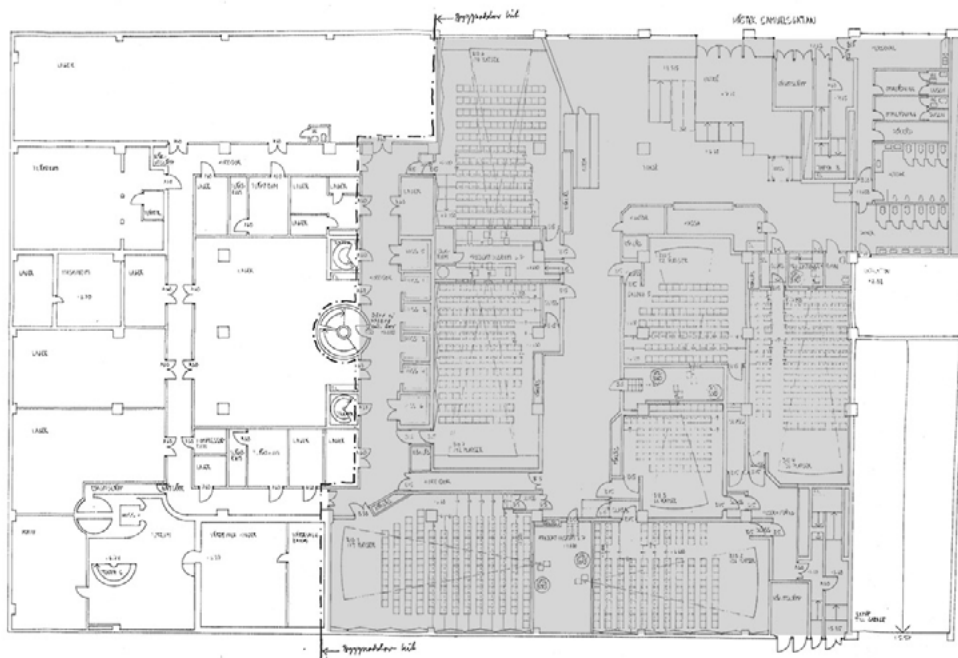
*Tvärsektion 1972.
Ur boken: Kan vara arkitekt kan vara att... Bengt Lindroos 2008*

Ombyggnader

Byggnaden har en i huvudsak bevarad yttre gestalt, men invändigt har det utförts genomgripande förändringar. I princip är det endast hissar, trappor och ventilationsschakt som finns kvar från 1970-talet. En bidragande orsak till de stora förändringarna var att den öppna arkaden mot Regeringsgatan och de invändiga handelsytorna aldrig fungerade riktigt bra. Ett antal ombyggnader av de nedre våningarna har utförts för att utnyttja ytorna effektivt och för att få till kommersiella flöden. Nedan följer en genomgång av de större förändringarna i byggnaden.

År 1979-80 byggdes delar av plan 3 och 4 om för att rymma 11 biosalonger med plats för 1418 åskådare. Det var SFs första multibiograf och den första under namnet Filmstaden. Arkitekt var Lennart Clemens som var specialiserad på biografer. Ytorna som togs i anspråk användes som butiker och lager. Av allt att döma revs två rulltrappor och bjälklagsöppningen för dessa lades igen. Ytterligare fyra salonger anordnades på plan 4 1985. För detta togs framför allt butiksytor i anspråk. Filmstaden stannade kvar i bygganden till 1996 då den flyttades till Sergels torg.

Relationsritning av plan 3 från 1981. Filmstadens yta är markerad med grått. Källa: SBK

Efter att Filmstaden flyttat påbörjades en omfattande ombyggnad av hela fastigheten. Vid ombyggnaden som utfördes 1996-97 tömdes byggnaden och gjordes stomren, d.v.s. all inredning, alla mellanväggar och installationer revs ut. Stora ingrepp i stommen utfördes på plan 3 till 5 där delar av bjälklagen revs. På plan 6 sågades bjälklagen på innergårdarna upp för att skapa ljusgårdar till plan 5.

Rulltrappan i arkaden revs liksom bron över till kv Oxen. Där Filmstaden legat anordnades butiker. Detsamma gällde den öppna arkaden utmed Regeringsgatan som byggdes om till butiksyta. Fasaden i bottenvåningen (plan 4) utmed Regeringsgatan flyttades ut och en passage från entrén i hörnet Regeringsgatan-Mäster Samuelsgatan och in till NK anordnades. Passagen som fungerar som butiksgalleria ritades av Murman arkitekter.

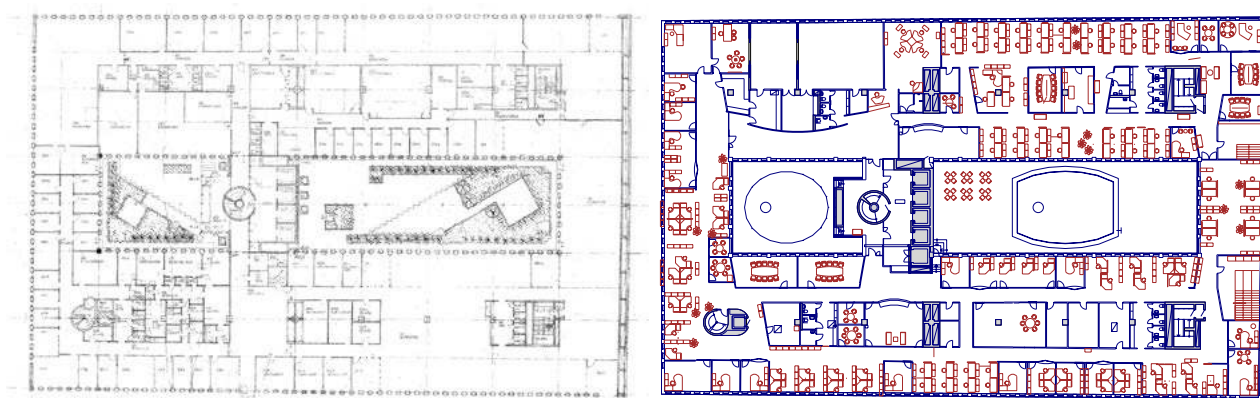

Ett av våningsplanen under ombyggnaden 1996-97. Källa: Nordea

Kontorsvåningarna byggdes om i sin helhet när Nordea gick över från cellkontor till kontorslandskap. På våningsplanen revs alla mellanväggar bort och ersattes med nya. All teknik byttes ut och centralt i huset med anslutning till huvudtrapphuset anordnades en hiss för varutransporter. På taket byggs en indragen välvd takvåning med teknikutrymmen och ytterligare kontor. Arkitekt för upprustningen som pågick under flera år i slutet på 1990-talet, var Roman Wozniak arkitekter AB.

Bevarat från 1970-talet är fönster, fönsterbänkar av marmor, trappor, hissar och hisshallar. I hisschakten finns konstverk bevarade som illustrerar livets tillkomst. Konstverken som består av pannåer, är synliga via glasade partier i hisskorgarna. Vid transport upp i hissen kan besökaren följa - likt en serie - livets början. Konstverken är signerade, men konstnären är ej känd på auktionsfirman Bukowskis.

År 2002 utfördes en mindre förändring av hörnet vid entrén till NK som fasades. Detta skedde i samband med en ombyggnad av befintlig banklokal till butikslokal. En mindre ombyggnad utfördes även 2005 då entrén mot Mäster Samuelsgatan byggdes om.

Plan 6, ritning från 1972 respektive 2008. Av ritningarna framgår hur 1970-talets cellkontor ersatts med öppna landskap med inslag av cellkontor för en eller fler personer. I ljusgårdarna har håll sågats upp i bjälklaget.

Vid ombyggnaden 1996-97 utfördes stora ingrepp i stommen. Här mellan plan 3 och 4.
Källa: Nordea

Kv Hästen 21 under ombyggnad 1996-97. Källa Nordea

Kulturhistoriskt värde

För stadsmuseets värdering se sid 5. Nedan följer en värdering framtagen utifrån tillgängligt material och besök på plats.

Känd arkitekt

Hästen 21 är ritad av Bengt Lindroos som hör till de mest uppskattade och namnkunniga arkitekterna från sin tid. Lindroos signum var kraftfulla geometriska former, något som går igen i gestaltningen av Hästen 21. I utformningen går att utläsa arkitektens kritiska hållning mot den samtida och strikta modernismen samt en då pågående förskjutning i stilideal.

Udda gestalt

Med små medel skapade Lindroos en skulptural och uttrycksfull byggnad. Fasaden är ett kraftfullt element i stadsrummet, med sin våningsvisa utkragning som skapar en horisontalitet och plasticitet med skuggverkan. I hörnen har utkragningarna bearbetats till ett motiv som bryter de i övrigt enhetliga fasaderna. Med utkragningarna ville Lindroos återskapa lite av det skuggspel som ett av de tidigare husen på platsen hade. Den rödbruna färgen i putsen och fönstren samt i de klinkerklädda nedre bottenvåningarna uppfattas idag som tidstypisk.

Omvälvande tid

Hästen 21 hör till de sista projekten i den omfattande citysanering som utfördes under 1960-70-talen. Den ingår därmed som del i ett skeende inom arkitekturhistorien som haft stor inverkan på våra städer. Som sådan berättar den om samhällets utveckling under en expansiv period med stark framtidstro. Den är också ett exempel på hur en ny skala, både i fastighetsmått och hushöjd introducerades.

Bevarat 70-tal?

Fastigheten har en huvudsak bevarad exteriör. Undantagen är den igensatta arkaden, ombyggnaden av första våningen, ombyggnaden av gårdarna och en påbyggd takvåning. Invändigt har flera genomgripande ombyggnader genomförts och idag finns endast ett fåtal ursprungliga och tidstypiska detaljer kvar. Hisskorgarna med delvis glasad vägg mot konstverk i schakten hör till de få mer värdfulla delarna.

Huvudhissens konstverk

Känslighet/tålighet

Ur kulturhistorisk synvinkel är Kv Hästen 21 komplex med motstridiga förutsättningar. Byggnaden föregicks av sex byggnader där flertalet skulle ha värderats högt om de hade stått kvar. De ersattes istället av en stor och delvis monoton volym som trots detta håller en god arkitektonisk verkshöjd. Idag värderas byggnaden som särskilt värdefull av Stockholms stadsmuseum.

Byggnaden har genomgått flera förändringar varav ombyggnaden 1996-97 var den mest omfattande. I förhållande till den ursprungliga utformningen är det princip endast byggnadens skal som bevarats. Detta medför förvårande omständigheter vid bedömning av byggnadens kvalitéer. De fysiska värdena i byggnaden är relativt låga. Undantaget är fasaderna som bibehållit form, färg och uttryck. Fasaderna bedöms därför vara känsliga, dock bör påpekas att det inte gäller fasaderna som helhet. Takvåningen, plan 4 och plan 5 har förändrats tidigare och tål ytterligare förändringar. Konstruktionen, interiören och volymen bedöms vara tåliga.

Som en av de sista byggnaderna som uppfördes under citysaneringen har Hästen 21 ett samhällshistoriskt värde. Detta och fasadernas arkitektoniska utformning utgör de känsligaste inslagen i byggnaden. Byggnadens identitet är i det kollektiva medvetandet kopplad till de verksamheter har funnits i bottenvåningarna, Byggtjänst, Filmstaden, John Wall mm och inte till dess form eller position i stadsväven. Upplevelsen av byggnaden, förhållandet till omkringliggande byggnader och dess roll i stadsrummet bedöms därför vara tålig.

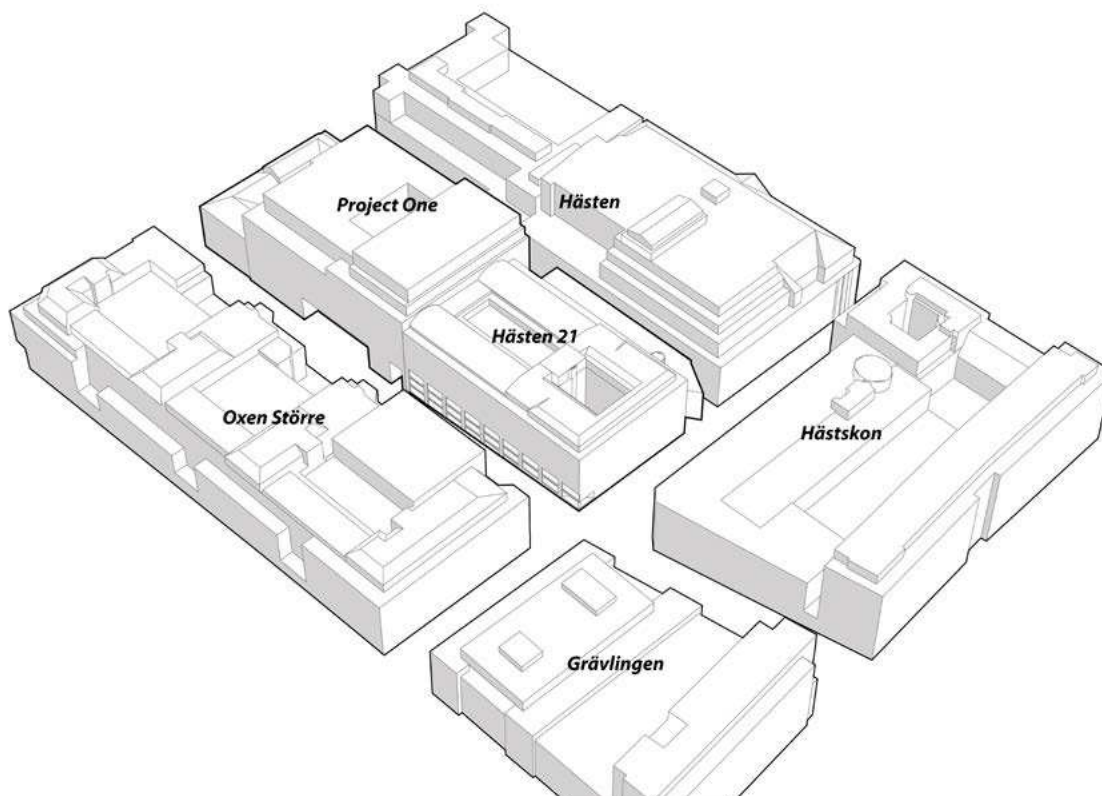

STADSBILDS - OCH STADSLIVSANALYS

Kv Hästen idag, stadsrum och stadsliv

Byggnaden är en viktig hörnsten i Regeringsgatans stråk där det möter Mäster Samuelsgatan. De omvandlingar i stadsbyggnadsskala och utformning av bottenvåningar som redan skett i kv. Grävlingen och kv. Oxen har stärkt gatukorsningens betydelse för stadens offentliga liv. De kommersiella folkströmmarna har, i och med omvandlingen av närliggande kvarter, utvidgat stadsdelens flöden, från tidigare i princip enbart Hamngatan, till också den här delen av Regeringsgatan.

Den ombyggnad som skett av Mäster Samuelsgatan vid mynningen till Klaratunneln, samt strävan att öppna upp kv. Oxens fasader mot Mäster Samuelsgatan har haft en gynnsam effekt på stadsmiljön. Kv Grävlingens omvandling har också stärkt Mäster Samuelsgatans och Regeringsgatans betydelse som kommersiella stråk. Den omvandling som pågår i kv. Hästen, "Project one" har också som ambition att öppna upp bottenvåningen mot gatan (med undantag för det ställverk som ligger i fastigheten). I samband med "Project one" görs också Mellangatan genom kv. Hästen om till ett öppet och publikt stråk genom kvarteret. Sammantaget kommer dessa förändringar innebära att Mäster Samuelsgatans betydelse som kompletterande öst/västligt stråk för gående kommer att öka.

Gatustrukturen i Östra City

Gatustrukturen i östra city bär idag på rester från Brunkebergsåsens topografi. Regeringsgatan i nordsydlig riktning ligger på åsens övre nivå. I östvästlig riktning är Kungsgatan och Hamngatan de viktigaste gatorna som båda har långa sträckningar och därmed fungerar som viktiga integrerande stråk i stadsdelen. De kan också identifieras som gator med ett rikt utbud av både handel, restauranger och caféer. Här finns också, längs bägge gatorna, många entréer ut mot gaturummet. Hamngatan möter Regeringsgatan i nivå, medan Regeringsgatan går på bro över Kungsgatan.

Mellan dessa gator finns Mäster Samuelsgatan, Jakobsbergsgatan och Lästmakargatan. Jakobsbergsgatan har en kort sträckning och tar slut vid Malmskillnadsgatan i samband med åsens nivåskillnad mot väster, och Lästmakargatan är en smal gata med omgivande slutna bottenvåningar. Lästmakargatan gör i sin sträckning flera sidoförskjutningar vilket inte gynnar dess betydelse som integrerande stråk.

Mäster Samuelsgatan kan däremot identifieras som potentiellt viktigt stråk mellan östra och västra delen av City, med sin långa sträckning och möjlighet att förmedla mellan det nordsydliga och östvästliga gatunätet då den möter Regeringsgatan i nivå. Mäster Samuelsgatan mellan Slöjdgatan i väster och Norrlandsgatan i öster har påfallande glest med entréer i gatunivå, få utåtriktade butiker och få restauranger och caféer som vänder sig mot gaturummet.

Allt detta påverkar tryggheten och upplevelsen av stadslivets attraktion negativt. Idag stödjer inte utformningen av gatan och omgivande byggnader gatans betydelse som en av få möjligheter att röra sig mellan de östra och västra delarna av City.

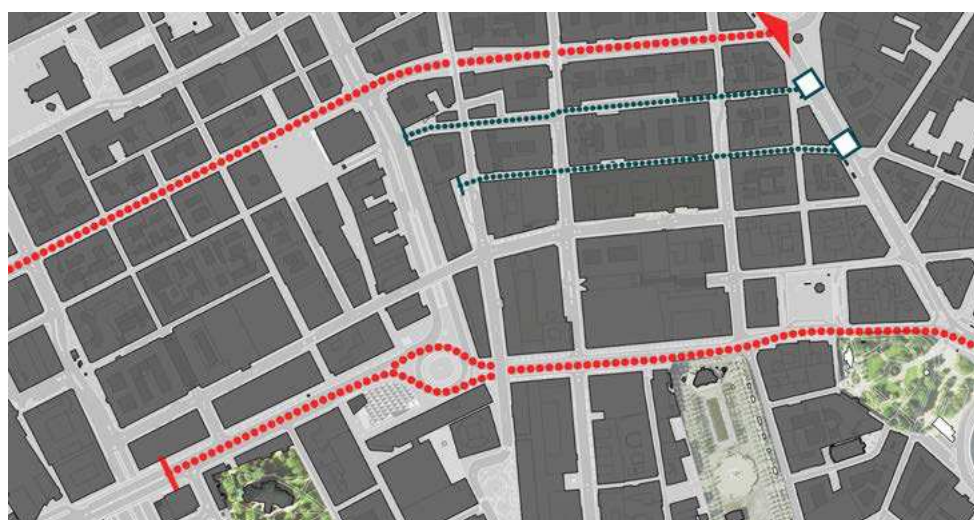

Bottenvåningar som bör aktiveras för att stärka Mäster Samuelsgatan som aktivt stråk

Hamngatan och Kungsgatan, viktiga öst/västliga stråk i City

Lästmakargatan och Jacobsbergsgatan, svaga och eller brutna öst/västliga stråk

Mäster Samuelsgatan, potentiellt viktigt och obrutet öst/västligt stråk i City

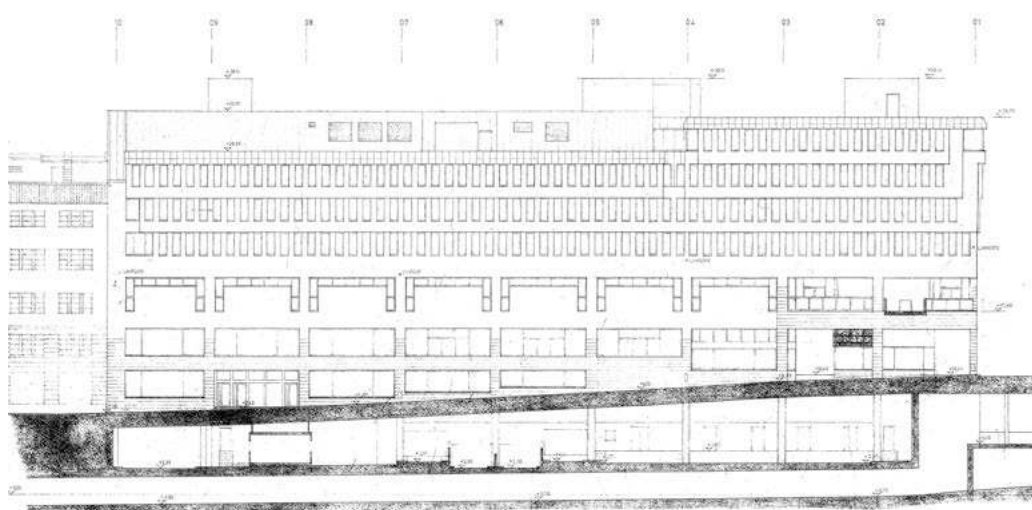
“Promenadstaden”, “Arkitektur Stockholm” och “Vision för City” och kv Hästen 21

Stockholms Stads översiktsplan ”Promenadstaden”, (antagen 15 mars 2010) förordar ett fortsatt stärkt cityområde i centrala staden. Där uttrycks ambitioner för att behålla citys attraktionskraft som arbetsområde, kompletterat med mer bostäder samt ett fokus på publika verksamheter och det offentliga rummet. Även den många gånger ganska unga bebyggelsen måste enligt ÖP ”... kunna förnyas och omvandlas för att möta behoven...”. I ÖP eftersträvas också ”... en intensiv stadsmiljö med attraktiva huvudstråk...”.

Även i ”Arkitektur Stockholm” ett tematiskt tillägg till ÖP:n (antagen 25 november 2013) beskrivs ambitionerna med City. Där beskrivs en önskan om att bebyggelsen ska ”... medge olika verksamheter med en strukturell transparens och öppenhet i bottenvåningen.” Man konstaterar också att ”... Långa slutna bottenvåningar ger negativa effekter och bör undvikas i urbana sammanhang.”

I fortsatt beskrivning kan också en målkonflikt mellan förnyelse och bevarande utläsas, ”Omvandlingen till en modern citybebyggelse och levande stadsmiljö ska hålla hög klass och beakta kulturhistoriska värden. Cityförnyelsen ska tillgodose dagens och framtidens behov av citynära bostäder, moderna kontorslokaler, publika verksamheter och service. Det är angeläget att skapa attraktiva stadsmiljöer med levande bottenvåningar. All omvandling av kvarteren i city ska beakta innerstadens kulturhistoriska värden, upplevelsen av stadens fronter mot vattenrummen, topografi och stadens silhuetter med mera.”

Målbilden och resonemanget om ett stärkt City formuleras också i Stockholms Stads ”Vision för City” 2012-09-. Där står det bland annat att ”Bebyggelsen bör utformas med transparenta och publika bottenvåningar och ge utrymme för en mångfald av kommersiellt inslag” samt att ”Komplettering av bostäder bör ske samlat”, tolkat som att enbart komplettera City-bebyggelsen med enstaka mindre bostadsprojekt på tak inte bidrar till ett attraktivt stadsliv så som större samlade projekt kan göra.

Relationshandlingar, fasad mot MästerSamuelsgatan år 1973. Gatuplanet ansluter inte till gatunivåerna.

Kv Hästen 21 idag, relation mellan bottenvåningar och gaturum

Bjälklagshöjderna i de nedre planen ansluter inte till omgivande gatunivåer. Det medför att entréer till butiker enbart idag finns i hörnet Regeringsgatan/Mäster Samuelsgatan från vilket man via ramper når butiker i kvarterets inre, samt en butiksentré längre söderut på Regeringsgatan, i anslutning till NK:s västra entré. Möjligheterna till en större interaktion mellan verksamheter i bottenvåningen Hästen 21 och gaturummet är därför mycket svår att åstadkomma.

Byggnadens fasad är ett kraftfullt element i stadsrummet, med sin våningsvisa utkragning som skapar en horisontalitet och plasticitet med skuggverkan. Den mörkt orange färgen i putsen samt de bruna klinkerklädda nedre bottenvåningarna uppfattas idag som tidstypisk, men också relativt tung och mörk i sitt sammanhang.

Den norra fasaden mot Mästersamuelsgatan

KV HÄSTEN 21 IDAG, KVALITÉER SOM KONTOR

Byggnaden är idag strukturerad kring två ljusgårdar med ett centralt trapphus. Två nedre plan, delvis under och delvis över anslutande gatunivåer upptas idag av handel. Övriga plan är idag kontor. Första kontorsplanet över mark ligger under de två innergårdarna och får sitt dagsljus i de inre delarna från senare tillkomna pluvium utskurna ur ljusgårdarna. Dagens planorganisation med ett centralt trapphus gör våningsplanen svåra att hyra ut till flera mindre hyresgäster, vilket är en begränsning i flexibiliteten inför framtiden.

Fyra av de fem kontorsplanen lider av låga våningshöjder, på flera plan ned till 3 meter, vilket innebär en rumshöjd från golv till tak på ca 2.6 m och med installationer ned till 2.1 meter i delar av lokalerna. Detta strider mot dagens krav, (definierade i BFS 2011:26 samt i Arbetsmiljöverkets rekommendationer) på rumshöjd i öppna kontorslokaler på minst 2.7 meter. Våningshöjderna i befintlig byggnad är en begränsning inför framtida uppgradering av byggnaden, då dagens krav på energieffektiva och tysta installationer för luft ofta är utrymmeskrävande, upptill ca 700 cm ovan undertak.

Byggnadens låga takhöjder, begränsade fönsterstorlekar och stora hus djup ger ett sparsamt dagsljusinsläpp i stora delar av lokalerna. Fönsterarean i normalplanen är idag 8% av golvarean mot BBR:s krav på minst 15% fönsterarea relativt golvarean. Det ger, med samtida krav på dagsljusfaktor och utblickar, begränsningar i användandet av lokalerna samt deras möjligheter att motsvara dagens lagkrav på god arbetsmiljö.

Kv Hästen 21, konstruktion

Byggnaden är konstruerad med bärande pelare av betong centralt i kontorsflyglarna, samt med bärande fasader i betong. Stommen gör byggnaden robust, men utgör samtidigt ett hinder när det gäller möjligheten att ta upp större fönsteröppningar samt att ta upp hål mellan bjälklagen vilket skulle kunna vara ett alternativ för att partiellt öka rumshöjden. Möjligheten att ändra bottenvåningarnas höjder relaterat omgivande gatunivåer är också starkt begränsad av de bärande fasaderna.

Typisk kontorsmiljö

Slutsats dagsläget

Byggnadens nuläge har svårt att uppfylla dagens krav och förväntningar på moderna arbetslokaler. Strukturen ger begränsningar i flexibilitet vid framtida uthyrning när dagens stora hyresgäst flyttar ut. De låga våningshöjderna ger dåliga dagsljusvärden är också en stor begränsning vid en uppgradering och energieffektivisering av installationerna.

En omvandling av fastigheten till bostäder bedöms vara mycket svår på grund av det stora husdjupet som ger dåliga förutsättningar samt det sparsamma dagsljuset i byggnaden.

Bjälklagshöjderna i anslutning mot gatunivåer är också en begränsning när det gäller att motsvara tankarna i ÖP samt Arkitektur Stockholm om ”strukturell transparens och öppenhet i bottenvåningar”, då egentligen ingen del av bottenvåningen ansluter till samma höjd som omgivande gator.

Kv Hästen 21 har alltså, med dagens utformning, svårt att uppfylla ambitionerna i ”Promenadstaden”, ”Arkitektur Stockholm” och ”Vision för City” om ett attraktivt stadsrum, med öppna bottenvåningar där funktionerna stödjer ett rikt stadsliv. Byggnadens konstruktion, struktur och ursprungliga utformning har inte gestaltats med öppenhet och transparens som mål och detta är svårt att åstadkomma utan att de kulturhistoriska värdena riskeras.

Det finns en uppenbar målkonflikt mellan, å ena sidan, moderna arbetslokaler, ett rikt stadsliv med stödjande öppna bottenvåningar och utvecklade och attraktiva huvudstråk och å andra sidan de kulturhistoriska värden som byggnaden med sin typiska gestaltning från tidigt 1970-tal representerar.

Den östra gården

0-alternativ

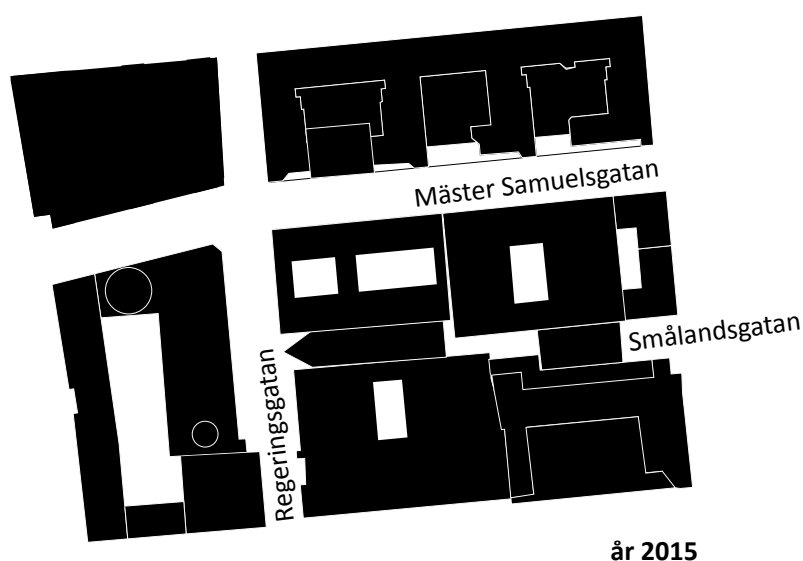
Uppgradering och förvaltning av byggnaden med dagens utformning.

0-alternativet innebär en nödvändig uppgradering av byggnaden i samband med att nuvarande hyresgäster flyttar ut under våren 2014.

Beskrivning:

En upprustning av tekniska system är nödvändig då byggnaden troligtvis kommer att hysa fler hyresgäster i framtiden. Det kommer att innebära att en mycket ytsnål ventilation-slösning samt att möjligheten att ta upp större fönster främst mot gårdarna bör undersökas för att åstadkomma hyggliga arbetslokaler med bra inneklimat och tillräckligt dagsljus.

I övrigt bör en översyn av handelsytorna i bottenvåningarna göras, där det undre planet som ligger delvis under mark har svårigheter med kundflödena. Den övre handelsvåningen i kvarterets inre som ligger delvis över mark fungerar relativt bra idag. Möjligheten att ta upp fler butiks och kontorsentréer mot Regeringsgatan respektive Mäster Samuelsgatan bör undersökas, även om begränsningarna är stora med nuvarande bjälklagshöjder och det strukturella systemet med bärande fasader.

Morfologisk karta, 0-alternativ

Konsekvenser Kulturhistoriska aspekter 0-alternativet

En uppgradering av byggnaden medför ombyggnad av gårdsfasader, bottenvåning och tekniska system. För att uppnå bättre handelsytor i bottenvåningen behöver stommen troligtvis byggas om lokalt vilket även kommer att påverka fasaden i sockelvåningen. Vidare kommer möjligheten att få in mer dagsljus med större fönster få konsekvenser för fasadernas utformning.

Bottenvåningen har tidigare byggts om flera gånger liksom sockelvåningens fasad. Fasaderna ovan sockelvåningen är däremot i huvudsak oförändrade. En uppdatering av byggnaden skulle framför allt påverka redan förändrade delar i byggnaden. Byggnaden skulle bevara sina gestaltningsmässiga kvalitéer i stor utsträckning. Undantaget är behovet av större fönster som skulle påverka upplevelsen av byggnadens gårdsfasader, i vilken omfattning beror på tillvägagångssätt och utformning. Fasaderna i kontorsvåningarna mot gatan bevaras och rustas.

Samantaget medför en uppdatering av byggnaden liten påverkan på byggnadens kulturhistoriska värden.

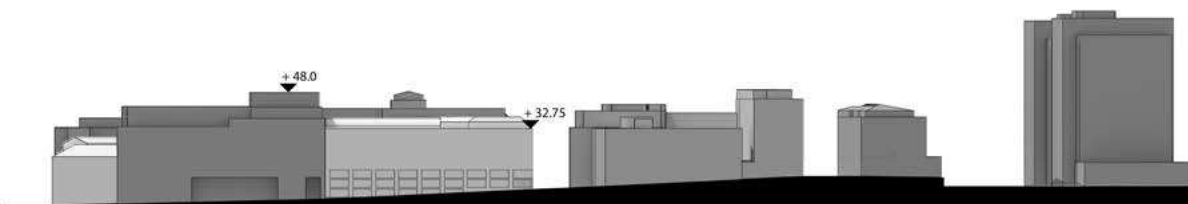
Konsekvenser Stadsliv 0-alternativet

Då svårigheterna att anpassa bottenvåningarna till anslutande gatuhöjder är stora kommer 0-alternativet inte innebära några egentliga förändringar av byggnadens bidrag till stadslivet. Då omkringliggande byggnader genomgår stora omställningar kan Mäster Samuelsgatans attraktivitet höjas.

Gatans utveckling som viktigt offentligt och kommersiellt stråk mellan de östra och västra delarna av city kan dock inte uppnå sin fulla potential, då stödjande bottenvåningar med aktiva entréer blir svåra att åstadkomma i kv Hästen 21.

Konsekvenser Arbetslokaler, 0-alternativet

Byggnaden kommer fortsatt lida av sina mycket dåliga våningshöjder samt undermåliga dagsljusförhållanden, vilket inte lever upp till dagens krav enligt på moderna arbetslokaler (definierade i BFS 2011:26 samt i Arbetsmiljöverkets rekommendationer). Byggnaden är inte heller anpassad för en delning av lokalerna för flera hyresgäster, vilket kan försvåra vid uthyrning. Det centrala läget kommer vara arbetslokalernas främsta kvalitet, där de begränsningar och brister som finns i dagens byggnad inte går att åtgärda vid en upprustning.

Vy mot Mästersamuelsgatan, 0-alternativ

Andra byggnader av Bengt Lindroos med relevans för Hästen 21

Servicecenter för NK, Regeringsgatan 40

Bengt Lindroos var även arkitekt för NKs entré från Regeringsgatan, färdigställd 1972. Byggnaden fullbordade den igenbyggnad av Smålandsgatan som parkeringshuset Parkaden på andra sidan gatan redan påbörjat. Utformningen är en balans mellan ett synliggörande av NK utefter Regeringsgatan och en indragning av fasaden som markerar Smålandsgatan. Utformningen av entrén gör också att NKs byggnad från 1963, ritad av Hans Asplund fortfarande uppfattas som ett hörnhus, och att Hästen 21 kom att göra det.

En kraftfull, utkragande triangelspets mot Regeringsgatan dominerar. Med sin närmast övertydliga utformning har den också klarat diverse ombyggnader utan att förlora uttryck. En för Lindroos mycket typisk och avläsbar lek med geometriska former är påtaglig. Både utvändigt, men framförallt invändigt, har byggnaden byggts om ett flertal gånger. Bengt Lindroos skriver själv att byggnaden förvanskats och blivit kraftlös efter ombyggnad av FFNS Studio 1997, men med sitt tydliga motiv har byggnaden fortfarande hög verkshöjd. Han skriver själv ironiskt om senare ombyggnader "lika förvanskad som Hans Asplund tyckte om min tillbyggnad till hans fasad".

Kv Sumpen, Lästmakargatan

I närområdet finns Bengt Lindroos representerad med Kv Sumpen på Lästmakargatan. Kontorsbyggnaden stod färdig 1989 efter år av alternativa utredningar sedan 1984. På tomten låg tidigare en byggnad från 1862 som var kulturklassad och en rivning bestreds av alla stadens remissinstanser. Bengt Lindroos bedömde själv att "ursprungsvärdet" var lågt då byggnaden genomgått många ombyggnader genom åren och han såg inga kvalitéer i det som stod där. Han säger själv om byggnaden att "Huset var omöjligt att tolka i någon positiv riktning" och att "det svarade inte på tilltal". I början av 1987 godkändes till sist ett rivningslov. "Så kan man sysselsätta människor i två år därför att ett hus inte bara är Q-märkt utan även fel-märkt".

Den kontorsbyggnad Lindroos ersatte den tidigare med anknöt till den tidigare skalan, men gavs ett eget uttryck, som en "individ fogad till individ". Byggnaden är idag mycket välbevarad och ett fint exempel på en för tiden mycket självständig och Lindroosk lek med den klassicistiska traditionen.

SAMMANFATTNING

Ett bevarande av kv Hästen 21 har vägts mot kulturhistoriska värden respektive möjligheten att åstadkomma attraktiva, fullgoda arbetslokaler och konsekvenser för ett rikt stadsliv i enlighet med Stockholms Stads översiktsplan "Promenadstaden", "Arkitektur Stockholm" och "Vision för City".

0-alternativet har svårt att uppfylla de önskemål om ett rikare City och moderna kontorslokaler som finns formulerade i Stadens styr- och visionsdokument, men de kulturhistoriska värdena kan bibehållas. Arbetslokalerna kommer fortsatt vara undermåliga utifrån dagens krav och de svårigheter att tillskapa attraktiva handelsytor i bottenvåningen kommer fortsatt vara en svårighet. I närområdet finns Bengt Lindroos representerad med två byggnader, Kv Sumpen och NKs servicecenter, som båda är välbevarade och med stor verkshöjd, delvis i motsats till Hästen 21 som i delar är kraftigt ombyggd sedan tillblivelsen.

En målkonflikt mellan kulturhistoriska värden och Stadsmuséets grönklassning och stadens övriga måldokument är uppenbar för kv Hästen 21s utveckling framöver.

KÄLLOR

Tryckta källor

- Tidskriften Arkitektur 1986, nr 6, sid 2-43
- Andersson, Thorbjörn & Caldenby, Claes (red.), Att bygga ett land: 1900-talets svenska arkitektur, Byggnadsnämnden, Stockholm, 1998
- Horn, John Bunta, Kvarteret Hästen: Nordbankens huvudkontor och dess grannskap : en vandring i några sekler fram till nu, Koncernstab information, Nordbanken, Stockholm, 1993
- Gullberg, Anders, City: drömmen om ett nytt hjärta. D. 2, Stockholmia, Stockholm, 2001
- Lindroos, Bengt, Att vara arkitekt kan vara att..., Arkitektur förlag, Stockholm, 2008
- Boverket, Regelsamling för byggande, BBR 2012

Otryckta källor

- Rivning och nybyggnation i kv. Hästen 22, 23 och 24 - Antikvarisk konsekvensbedömning, Upprättad av Tengbom, 2011.
- Arkitektur Stockholm, Stockholms stad 2013-11-05, Dnr 2010-11401
- Promenadstaden, Översiktsplan för Stockholm, Stockholm stad, Antagen av Kommunfullmäktige 15 mars 2010
- Vision för City, Stockholms stad 2012-0918, Dnr 319-1608/2011

Arkiv

- Stockholms stadsbyggnadskontors ritningsarkiv
- Stockholms stadsmuseums faktarum

Internet

- Digitalt stadsmuseum, <http://digitalastadsmuseet.stockholm.se/>
Sökord i urval: Kvarteret Torsken, Kvarteret Hästen, Regeringsgatan, Smålandsgatan, Mäster Samuelsgatan
- Stockholmskällan, <http://www.stockholmskallan.se/>
Sökord i urval: Kvarteret Torsken, Kvarteret Hästen, Regeringsgatan, Smålandsgatan, Mäster Samuelsgatan
- Wikipedia, <http://sv.wikipedia.org/>
Sökord i urval: Bengt Lindroos, Regeringsgatan, Smålandsgatan, Mäster Samuelsgatan
- Svt öppet arkiv, <http://www.oppetarkiv.se/>
- Film: Staden i mitt hjärta
- Stadsmuseets kulturhistoriska klassificering,
http://kartor.stockholm.se/bios/dpwebmap/cust_sth/kul/klassificering/DPWebMap.html
- Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister, <http://www.bebyggelseregistret.raa.se/>
- BFS 2011:26, <https://rinfo.boverket.se/BBR/PDF/BFS2011-26-BBR19.pdf>
- Arbetsmiljöverkets rekommendationer, <http://www.av.se/fragorochsvar/1389.aspx>